

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Otto Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament unter Einschluss der Apokryphen und Pseudepigraphen, sowie der apokryphen und pseudepigraphenartigen Qumrān-Schriften. Entstehungsgeschichte des A. Testaments. Die völlig neu bearbeitete Auflage. J. C. B. Mohr (P. Siebeck) Tübingen 1956. Σελ. XVI 954.

Ἐν τῇ Ἑπετηρίδι τῆς καθ' ἡμᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ 1936 ἔχοντες βιβλιογραφῆσαι τὴν ἐν ἔτει 1954 εἰς πρώτην ἔκδοσιν δημοσιευθεῖσαν λαμπρὰν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Διαθήκην τοῦ ἔκτοτε ἐπιφανοῦς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χάλλης καθηγητοῦ κ. Eissfeldt. Νῦν ἔχομεν εἰς χεῖρας ἡμῶν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης κατὰ 200 ὅλας σελίδας ὀγκωδεστέραν τῆς πρώτης. Ἡ τηλικαύτη ἔκτασις, ἣν ἔλαβεν ἡ νέα ἔκδοσις, ὀφείλεται τὸ μὲν εἰς τήν, παρὰ τὸν μεσολαβήσαντα μακρὸν καταστρεπτικὸν β' παγκόσμιον πόλεμον, καταπληκτικὴν πλῆθυνσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ πολυάριθμα καὶ ἀκανθωδέστατα προβλήματα τῆς Π. Διαθήκης ἐρευνῶν καὶ δὴ καὶ πρὸς τὰ σπουδαιότατα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, μάλιστα τὰ ἐν Οὐγγαρίτιδι (Ras Schamra) τῆς Συρίας ἐκ τοῦ ιδ' αἰῶνος π. Χ. καὶ τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας ἀνευρεθέντα ἐβραϊκὰ χειρόγραφα, πιθανῶς ἐκ τοῦ α' μ. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῆς εὐρυτάτης περὶ τὰ προβλήματα ταῦτα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτάτων φιλολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐνασχολήσεως τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, ὥς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, θεωρουμένου ὡς ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Δ., κατανοεῖται ἡ μεγίστη ἀξία τοῦ ἔργου τούτου, φέρουσα αὐτὸ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πυραμίδος τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων συγγραμμάτων τοῦ εἵδους του.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου καὶ ἡ διάταξις τῆς ὕλης παραμένει ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς ἡ αὐτῇ, ὥς καὶ ἐν τῇ α' ἐκδόσει, ὥς τὰ αὐτὰ που παραμένουσιν, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως, προστίθενται ὅμως δέκα καὶ ἕξ §§ καὶ σελίδες, ὥς εἴπομεν 200, μεστὰι νέου φωτὸς ἐπὶ πολλῶν τῶν ἐξεταζομένων ζητημάτων. Οὕτω διαιρεῖται καὶ πάλιν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς πέντε κύρια μέρη, ὧν προτάσσεται ἐν ἀρχῇ, μετὰ τὸν ἀναλυτικὸν πίνακα τῶν περιεχομένων καὶ τὸν κατάλογον τῶν ὑπαρχουσῶν Εἰσαγωγῶν καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Π. Δ. λεξικῶν, εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 1-8). Ὁ συγγραφεὺς ἐμμένων εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ καθιερωμένου ὅρου «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Π. Δ.», ἀντὶ τῶν ἄλλων προταθέντων ὀρων καὶ εἰς τὸν ἐν αὐτῇ συνδυασμὸν τῆς ἀναλυτικῆς μετὰ τῆς συνθετικῆς μεθόδου καὶ ἀποκρούων ἐπιμόνως τὴν ἀντικατάστασιν τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. Δ. διὰ

τῆς «Ἱστορίας τῆς γραμματείας τῆς Π. Δ.», χρησιμοποιοῦν δὲ τὴν τε ὑπὸ τοῦ Gunkel ὑποδειχθεῖσαν μορφολογικὴν μέθοδον ἐρεῦνης (Form und Gattungsgeschichtliche Methode), ὡς καὶ τὴν σκανδιναβικῆς προελεύσεως Traditionsgeschichtliche Methode, (Nyberg, Engnell κ.ά.), ὁρίζει ὡς ἔργον τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. Δ. τὴν ἱστορίαν τῆς γενέσεως τῆς Π. Δ. ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν μέχρι τῆς τελείας συμπληρώσεως τῶν βιβλίων αὐτῆς. Ἐπακολουθεῖ τὸ I μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς φιλολογικῆς προβαθμίδος τῆς γραμματείας τῆς Π. Δ. (σ. 9 - 149), ἐξεταζομένων ἐν τῇ ἱστορικῇ τῶν ἐξελίξει τῶν πεζῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν (λόγων, κηρυγμάτων, προσευχῶν, συμφωνιῶν, ἐπιστολῶν, καταλόγων, νόμων, τελετουργικῶν διατάξεων, διηγήσεων), τῆς ἐβραϊκῆς ποιήσεως καὶ τῶν πάσης φύσεως προϊόντων αὐτῆς (προφητικῶν καὶ διδακτικῶν ᾠγῶν, παροιμιῶν καὶ ᾠσμάτων). Ἐν τῷ II μέρει (σ. 150 - 181) ἐξετάζεται ἡ φιλολογικὴ προϊστορία τῶν ἱστορικοῦ, νομοθετικοῦ καὶ ποιητικοῦ καὶ προφητικοῦ καὶ ἀποκαλυπτικοῦ περιεχομένου βιβλίων τῆς Π. Δ. προτοῦ νὰ λάβωσι ταῦτα τὴν σημερινὴν μορφήν αὐτῶν. Ἐν τῷ λίαν ἐκτεταμένῳ III μέρει (σ. 182 - 691) ἀναλύονται εὐρύτατα τὰ ἐπὶ μέρους βιβλία τῆς Π. Δ. Ἐν τῷ IV μέρει (σ. 692 - 822) ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ Κανόνος τῆς Π. Δ. καὶ τῶν σχετικῶν Ἀποκρύφων καὶ Ψευδευργῶν, ἐξεταζομένων ἐν εἰδικῷ κεφαλαίῳ τῶν παρεμφερῶν προσφάτων εὐρημάτων τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας (Κουμράν) κ.λ.π. Τέλος τὸ V μέρος τοῦ ἔργου ἀσχολεῖται περὶ τὸ κείμενον τῆς Π. Δ. (προϊστορία τῶν διασωθέντων κειμένων, Μασσορτικὸν κείμενον καὶ μεταφράσεις). Ἐπακολουθεῖ μακρὰ συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία (σ. 876 - 88) καὶ ἐμπεριστατωμένοι πίνακες χωρίων (889 - 922), συγγραφέων (923 - 947) καὶ συντμήσεων (948 - 54) καὶ παροραμάτων (955).

Ἐν τοῖς δυαὶ πρώτοις μέρει τοῦ ἔργου ἐπικρατεῖ ἡ συνθετικὴ, ἐν δὲ τῷ τρίτῳ ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος, συμπληρουμένη πολλάκις διὰ τῆς συνθετικῆς μεθόδου. Καὶ ἐν τοῖς τρισὶ δὲ τούτοις μέρει διαπιστοῦται ἡ ἐκλεκτικὴ αἴμα καὶ δημιουργικὴ χρησιμοποίησις τῶν μεθόδων καὶ τῶν παρισμάτων τῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων φιλολογικῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Π. Δ. ἐρευνῶν, χρησιμοποίησις γινομένη ὑπὸ τὸ φῶς καὶ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς μακροτάτης καὶ εὐρύτατης πείρας καὶ τῆς κριτικῆς ἔξυνης καὶ πρωτοτυπίας τοῦ σοφοῦ συγγραφέως. Τοῦτο παρατηρεῖται πρὸ παντός μὲν ἐν τῇ ἐξέτασει τῆς Πεντατεύχου, ἔνθα ἐπεξεργάζεται καὶ τροποποιεῖ τὴν νεωτάτην θεωρίαν περὶ πηγῶν, τὴν τοῦ Smend, ἐν ᾗ ἀντικαθιστᾷ τὴν πηγὴν J¹ διὰ τοῦ σημείου L (=Laienquelle), χωρὶς νὰ παραμελῇ τὴν χρῆσιν καὶ τῆς Formgeschichtliche καὶ traditionsgeschichtliche Methode, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν βιβλίων τῶν τε λεγομένων προτέρων προφητῶν (Ἰ. Ναυῆ, Κριτῶν, Σαμουὴλ καὶ Βασιλειῶν), ἅτινα θεωρεῖ ὡς τμήματα παλαιότερας φιλολογικῆς ἐνότητος συνεχιζούσης τὴν Πεντάτευχον, καὶ τῶν ὑστέρων καὶ δὴ καὶ τῶν

ἐλασσόνων προφητῶν ὡς καὶ τῶν ἀγιογράφων. Προκειμένου περὶ τοῦ Ἑσαίου, ἔχεται μὲν τῶν θεωριῶν περὶ Δευτεροησαίου καὶ Τριτοησαίου, ἀναγνωρίζει ὁμως τὴν ἐξάρτησιν τοῦ λεγομένου Τριτοησαίου (κεφ. 56-66) ἀπὸ τοῦ λεγομένου Δευτεροησαίου καὶ τὴν μεγάλην συγγένειαν τοῦ Δευτεροησαίου (40-55) μετὰ τοῦ Ἑσαίου (1-39) καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὰς ἀναμφιλέκτους ὁμοιότητας καὶ τῶν τριῶν μερῶν ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κεφάλαια 40-66 καταγόνται ἐκ προφητικῶν κύκλων θεωρούντων ἑαυτοὺς ὡς μαθητὰς τοῦ μεγάλου προφήτου καὶ θεματοφύλακας τῆς κληρονομίας αὐτοῦ. Πανταχοῦ ὁ συγγραφεύς, καίπερ μὴ ἐννοῶν νὰ ἀποστῇ τῆς γραμμῆς τῆς αὐστηρᾶς φιλολογικῆς κριτικῆς, προσπαθεῖ, ὡς οἶον τε, νὰ ἀμβλύνῃ τὰς ἀκρότητας αὐτῆς. Τοῦτο παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν Ἀγιογράφων καὶ δὴ καὶ τῶν Ψαλμῶν καὶ τῶν Παροιμιῶν, ἐνθα δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπαρξιν δαυτικοῦ καὶ σολομωντείου ὕλικου, ὡς καὶ τοῦ Δανιήλ, ἐνθα δὲν ἀποκλείει τὴν χρησιμοποίησιν ὕλικου παλαιότερου τῶν χρόνων τῆς Μακκαβαϊκῆς ἐξεγέρσεως, ἐπίσης δὲ καὶ τῶν Παραλειπομένων καὶ τοῦ Ἑσδρα-Νεεμίου, ἅτινα πάντα θεωρεῖ ὡς οἰκοθεν ἐνιαῖα χρονικὰ περιέχοντα πολὺτιμον ἱστορικὸν ὕλικόν. Ἐν τῷ IV μέρει τοῦ βιβλίου, ἐνθα ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τοῦ Κανόνος τῆς Π. Δ., ἰδιάζουσιν σπουδαιότητα ἔχει τὸ ἐκ σελ. 34 κεφάλαιον περὶ τῶν ἀποκρύφων καὶ ψευδεπιγράφων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ νεώτατα ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας καὶ νοτιοδυτικῶς τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης εὐρήματα τοῦ Qumran, τοῦ Murabbaat καὶ τοῦ Mird, ὅπερ κεφάλαιον πλουτίζεται δι' ὀλοκλήρου τῆς ὑπαρχούσης σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἐν δὲ τῷ V μέρει τοῦ ἔργου, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου, ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχουσι τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Μασοριτ. κειμένου, καὶ περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ο' κεφάλαια, ἅτινα θέματα διαφωτίζονται ἐπίσης διὰ τῶν τελευταίων εὐρημάτων τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας. Πλουσιωτάτη δὲ εἶναι καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς παραγράφοις, ἡ παρατιθεμένη βιβλιογραφία, προδίδουσα καταπλήσσοσαν ἐνημερότητα ἐπεκτεινομένην καὶ μέχρι τῆς πτωχῆς ἡμῶν ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας καὶ ἐπιτείνουσα τὴν πολλαπλὴν καὶ μεγίστην σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τούτου. Ἡ μνημειώδης νέα αὕτη ἔκδοσις τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. Δ. τοῦ κ. Eisfeldt, πρὸς πλεῖστα σημεῖα τῆς ὁποίας καὶ σχεδὸν ἀνὰ πᾶν βῆμα ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος ἔχει τὰς εὐλόγους, ὡς, πιστεύει, ἀντιρρήσεις καὶ ἐπιφυλάξεις του, ἂν καὶ μειονεκτεῖ ἐξ ἐπόψεως διδασκτικῆς λόγῳ τοῦ ὅγκου τῆς ἐναντι τῶν δύο εὐσυνόπτων γερμανικῶν Εἰσαγωγῶν Sellin - Rost (η' ἔκδ. 1950) καὶ τοῦ Weiser (γ' ἔκδ. 1955), ἐξ ἄλλου ὁμως ἀποτελεῖ σημαντικὸν γεγονὸς καὶ πολυτιμοτάτην προσφορὰν εἰς τὴν διεθνή ἔρευναν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Π. Διαθήκης, ἅμα δὲ καὶ σπουδαιότατον ὀδηγόν, τοῦ ὁποίου ἡ προσεκτικὴ χρῆσις τυγχάνει ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἐρευνητὴν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης. Ἰδιαιτέρως ὁ ὀρθόδοξος μελετητὴς τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἐνισχυθῇ ἐν τῇ καὶ ἄλλοθεν σχηματισθείσῃ ἐντυπώσει του, ὅτι ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ τῆς δυσκολωτάτης Βίβλου τῆς

Π. Δ. ἐξερεύνησις, παρὰ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἐκτροπὰς αὐτῆς, ἔχει ἀποβῆ ἱκανῶς προσεκτικωτέρα, δικαιωτέρα καὶ εὐλαβεστέρα πρὸς τὰ ἱερὰ κείμενα παρ' ὅ,τι ἦτο περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Glaude Tresmontant. Études de Métaphysique Biblique.—J. Gabalda et Cie. Paris 1955. Σελ. 262.

Ἐν τῷ ἀξιολόγῳ τούτῳ ἔργῳ, ὅπερ τυγχάνει καὶ τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἀρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς (*nihil obstat, imprimatur*), ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μετὰ πολλῆς ἐμβριθείας περὶ τὸ ζήτημα τῆς βιβλικῆς μεταφυσικῆς, οὐσιωδῶς διαφόρου πάσης ἄλλης. Τῆς ἐργασίας ταύτης, ἥτις ὑπενθυμίζει τὸν ὄρον «ἡ καθ' Ἑβραίους φιλοσοφία» Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, προηγῆθη ἕτερον δημοσίευμα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ὑπὸ τὸν τίτλον «*Essai sur la pensée hébraïque*» (1953), ἐνθα ἐξητάσθησαν ἡ ὑφή, αἱ τάσεις, ἡ ἀνατομία καὶ ἡ φυσιογνωμία τῆς βιβλικῆς μεταφυσικῆς.

Διὰ τῆς παρουσίας ἐργασίας, ἥν, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν περιγραφικὴν μᾶλλον ἐργασίαν ἐκείνην, χαρακτηρίζει ὡς κριτικὴν, σκοπὸν προτίθεται νὰ δείξῃ πῶς ἡ βιβλικὴ μεταφυσικὴ τῶν δεδημιουργημένων ὄντων παραπέμπει, εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν. Τὸ βιβλίον μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν (σ. 7 - 12) διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια, ἐν μὲν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ βιβλικὴ μεταφυσικὴ καὶ ἡ πραγματικότης (σ. 13 - 38), ἐν δὲ τῷ β' ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου (σ. 39 - 78), ἐν τῷ γ' ἡ ἐν χρόνῳ ὑπαρξεις τοῦ κόσμου (σ. 79 - 120), ἐν τῷ δ' ἡ ἐν χρόνῳ γένεσις (σ. 121 - 158), ἐν τῷ ε' γίνεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς βιβλικῆς μεταφυσικῆς εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, πρὸς ἣν συμπίπτει κατ' οὐσίαν ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία (σ. 159 - 184), καὶ ἐν τῷ ς' διατυπῶνται τὰ στοιχεῖα μιᾶς βιβλικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας (σ. 185 - 217). Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ (σ. 218 - 222) συγκεφαλαιοῦνται τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης καὶ ἀναδεικνύεται ἡ ἀφθιτος ἀξία τῆς βιβλικῆς μεταφυσικῆς, ἥς τὸν παγκόσμιον χαρακτῆρα ἐγγυᾶται κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ πτωχεία τοῦ βιβλικοῦ παλαστινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ἐν τρισὶ παραρτήμασιν ἐξετάζεται α) ἡ ἔννοια τοῦ θαύματος, β) ἡ ἐπιβίωσις τῆς Γνώσεως ἐν τῇ δυτικῇ φιλοσοφίᾳ (Ἰουδ. Καββάλα, Jakob Böhme, Spinoza, Leibniz, Schelling, Hegel κ. ἄ.) καὶ γ) παρέχεται πιστὴ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως μετάφρασις τῶν τριῶν πρώτων κεφαλαίων τῆς Γενέσεως. Ὁ ὁρθόδοξος ἀναγνώστης τοῦ περισπουδάστου ἔργου τούτου, παρὰ πᾶσαν διαφωνίαν του εἰς τινὰς ἰσχυρισμοὺς τοῦ συγγραφέως, εὐρίσκειται πρὸ νέων ὀριζόντων, οἵτινες κατ' οὐσίαν δὲν ἦσαν ὅλως ξένοι οὐδὲ εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας καὶ συγγραφεῖς, τοὺς ὁμιλοῦντας περὶ χριστιανικῆς φιλοσοφίας.

B. et M. C. Clénét. Génie antique et Christianisme. Histoire-Lettres à travers les Civilisations anciennes. 1956. Σελ. XIII+248.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας λογοτεχνικῆς μᾶλλον ὑφῆς ἔργῳ, ὅπερ προλογίζει ὁ γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Henry Bordeaux, ἐπισυνάπτων εἰς τὸν πρόλογόν του εὐσεβῇ μελέτην του (méditation) γενομένην ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν του ἐπίσκεψιν εἰς τὸν ἱ. ναὸν τοῦ Παναγίου Τάφου, καθ' ὃν χρόνον ὁ ὁρθόδοξος ἱερεὺς μὲ ὑψωμένας τὰς χεῖρας ἀνεγίνωσκε τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βατῶν, οἱ συγγραφεῖς, πιστοὶ καθολικοὶ, διεξερχόμενοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν δεδομένων τοὺς ἀρχαίους πολιτισμούς, καταλήγουσιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὥς κομιστὴν τοῦ ὑψίστου πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐκκινοῦσιν ἀπὸ τῶν Ἑβραίων, διέρχονται διὰ τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν πολιτισμῶν, ἐνδιατρίβοντες ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ἑλληνικόν, τὸν ῥωμαϊκόν καὶ τὸν γαλατικόν (Δρυΐδας) πολιτισμὸν καὶ ἀκολούθως ἀφιερώνουσι κεφάλαια μεστὰ εὐλαβείας καὶ θαυμασμοῦ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Μ. Βρετανίαν, εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν χωρῶν τούτων καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπικαλούμενοι καὶ τὰς μαρτυρίας ἐπιφανῶν συγγραφέων καθολικῶν τε καὶ προτεσταντῶν (Montalembert, A de Broglie, Villemain, Ozanam, Fustel de Coulanges, Balmes, C. Jullian, L. Madelin) καὶ προτεσταντῶν (Guizot, Gibbon, V. Cousin), ἔτι δὲ καὶ ὁρθολογιστῶν (Taine, Littré), ἵνα δεῖξωσι τὴν εὐεργετικωτάτην ἀνὰ τὸν δυτικὸν κυρίως κόσμον ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο πράττουσιν καὶ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ, ἐνθα συγκεφαλαιώνουσι καὶ δλοκληρώνουσι τὰς κρίσεις των, ἃς κατακλείουσι διὰ τῶν ἐξῆς παρατηρήσεων. «Ἐν ὅπῃ ἐνὸς παγανισμοῦ σκοτεινοῦ, φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀντιφατικῶν, ἐπιστήμης συνήθως ἀνισχύρου, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐνὸς ὕλισμοῦ καταστρεπτικοῦ, ὁ Χριστιανισμὸς ἐξακολουθεῖ λαμπρῶς τὴν εὐεργετικὴν ἀποστολὴν Ἐκείνου, ὅστις εἶπεν «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου».

Π. Ι. Μ.

Dumbarton Oaks Papers, Numbers Nine and Ten, Years 1955 - 1956, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1956, p. p. IX-316.

Ὁ τόμος οὗτος τῆς σειρᾶς Dumbarton Oaks Papers (ιδὲ προγενεστέ-
ρους εἰς περιόδ. «Ὁρθοδοξία» ΛΑ' (1956) 249-251), ἀφιεροῦται εἰς τὸν
θανόντα ἐσχάτως μέγαν Βυζαντινολόγον Βασίλειον καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς:

Σ. Ντ. Νερσεσιάν, Ἱ. Α. Βασίλειον, (1867-1953). Βιογραφία καὶ
Βιβλιογραφία, σ. 1-21. — Ἱ. Α. Βασίλειον. Τὸ κατὰ τῶν Εἰκόνων διά-
ταγμα τοῦ Χαλίφου Γεζιτ Β', 721 μ. Χ., σ. 23-47. — Μ. Κάναρδ, Αἱ πε-
ριπέτειαι ἐνὸς Ἀραβὸς καταδίκου καὶ ἐνὸς Βυζαντινοῦ πατρικίου κατὰ τὴν

ἐπαχὴν τῶν Βυζαντινο-Βουλγαρικῶν πολέμων, σ. 49-72. — *Φρ. Ντβόρνικ*, Βυζαντιναὶ πολιτικαὶ ἰδέαι εἰς τὴν Ρωσίαν τοῦ Κιέβου, σ. 73-121. — *Romilly J. H. Jenkins and Cyril A. Mango*, Ἡ χρονολογία καὶ ἡ σημασία τῆς I' Ὁμιλίας τοῦ Φωτίου, σ. 123-140. — *Egon Wellesz*, «Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος». Μία μελέτη τῆς Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας, σ. 141-174. — *Oliver Strunk*, Ἡ Βυζαντινὴ Ἀκολουθία ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ, σ. 175-202. — *E. X. Κοντόροβιτς*, Τὸ Βάπτισμα τῶν Ἀποστόλων, σ. 203-251. — *Π. Α. Ἀντεργουντ*, Πρώτη Προκαταρκτικὴ Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς ἀναστηλώσεως (ἀποκαταστάσεως) τῶν Fresco εἰς τὸ Kariye Camil (Μονὴ τῆς Χώρας) ἐν Ἰσταμπούλ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου, 1952-54, σ. 253-288.

Σημειώσεις καὶ Ἐκθέσεις: *Π. Α. Ἀντεργουντ*, Σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου ἐν Ἰσταμπούλ: 1954, σ. 291-300. — *Glanville Downey*, Ὁ Ναὸς τῶν Ἀγίων Πάντων (Ναὸς τῆς Ἀγίας Θεοφανοῦς) πλησίον τοῦ Ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἐν ΚΠόλει, σ. 301-305. — *Α. Α. Βασίλιφ*, Σημειώσεις ἐπὶ ἐπεισοδίων τινῶν ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἀράβων καὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ Δ'-ΣΤ' αἰῶνος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Κ. Καλοκύρη: «Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήναι 1956.

Εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν μελέτην του: Παναγία τῆς Κριτσᾶς («Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. ΣΤ'), εἶχομεν διὰ πρώτην φορὰν βιβλιογραφικῶς γνωρίσει τὸν κ. Κ. Καλοκύρη. Κοινοῦ σεβαστοῦ σοφοῦ Διδασκάλου — τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου — μαθητῆς ἀξίος, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀνελιχθῇ ἐπιστημονικῶς εἰς σημεῖον, ὥστε σήμερον τόν, ἀνὰ χεῖρας, ὠριμὸν του καρπὸν νὰ ἀποφέρῃ ὁ κ. Καλοκύρης. Ὁ ἀρχαιολόγος καὶ αἰσθητικὸς κ. Καλοκύρης, διαπραγματεύεται καὶ τὸ θέμα τῆς, ἐπὶ διδακτορία, διατριβῆς του αὐτῆς μεθ' ὑποδειγματικῆς ἐπιμελείας καὶ ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος, ἡ ὁποία τὸν τιμᾷ καὶ προάγει τὴν ἐπιστήμην τῆς Ὁρθοδόξου μας χριστιαν. τέχνης καὶ ἀρχαιολογίας. «Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Τέχνην τῆς Ἑλλάδος», τοῦ κ. Κ. Καλοκύρη, ἀποτελεῖ σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν οἰκείαν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν οὗτος πλουτίζει μὲ ἀξιόλογον ὄντως συγγραφὴν. Ἐντοπισμένον καὶ εἰδικὸν τὸ θέμα τῆς μονογραφίας. Καὶ ὅμως μία σωστὴ γενικότης. Ἐνεκεν τούτου θὰ «προεῖπῃ» (σ. 5) εὐθὺς ὁ συγγραφεὺς, ὅτι «θὰ ἀποβλέψωμεν βεβαίως εἰς τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα ἀπὸ τοῦ 11ου ἕως τοῦ 17ου αἰῶνος».

Τὸ θέμα δὲν εἶχεν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τόσον εὐρὲως ἐρευνηθῇ. Ἐν δὲ ἄρθρον τοῦ ἀειμνήστου Γ. Λαμπάκη, περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὸν ἐντυπωσιακὸν τίτλον «Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. Ἀρχαιολογία τῆς

ἐφορτῆς», ἦτο πράγματι ἄσχετον πρὸς ὅ,τι λέγομεν χριστιανικὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Βυζαντινῆς τέχνης μελέτην.

Εἰς τὰ «προλεγόμενά» του ὁ συγγρ., (σ. 5 - 9) κατατοπίζει καὶ εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν συστηματικὴν ἐπαγωγικὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου, ἐν ταύτῳ δὲ ἀποτελεῖ μίαν ἀπολογητικὴν οὕτως εἰπεῖν αἰτιολόγησιν καὶ δικαίωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν περιεχομένων καὶ μίαν γενικὴν εἰσαγωγικὴν ἀγγελίαν τῶν θέσεων τοῦ βιβλίου, ἱκανοποιουῦσαν ἀσφαλῶς καὶ τοὺς πλέον λεπτολόγους καὶ ἀπαιτητικοὺς ἐπαίοντας ἀναγνώστας καὶ κριτάς. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο κεφαλαίων τοῦ βιβλίου, ὁ συγγραφ. ὁμιλῶν ἐν ἐκτάσει (σ. 21 - 82) περὶ «τῶν ἐν Ἑλλάδι Βυζαντινῶν εἰκονογραφικῶν τύπων τῆς Γεννήσεως», διαγράφει πρῶτον «τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παραστάσεως τῆς Γεννήσεως» (σ. 21 - 22). Καθορίζει εἰτα «τοὺς τύπους τοῦ κεντρικοῦ θέματος τῆς Γεννήσεως» (σ. 23 - 37), οἵτινες εἶναι: «α'. τὸ θεῖον Βρέφος» (σ. 23 - 26) καὶ «β'. ἡ Θεοτόκος» (σ. 26 - 37)· ἡ Θεοτόκος μάλιστα ὡς «καθήμενη» (σ. 26), ὡς «ἀνακλιμένη» (σ. 29), ὡς «γονυπετής» (σ. 35), καὶ ὡς «θηλάζουσα» (σ. 36). Εἰς τὰς ἐπομένας παραγράφους, ὁ συγγρ., στρέφει τὸν λόγον καὶ ἐποπτεύει μὲ ἔγκριτον αἰσθητικὴν ἱκανότητα ἐπὶ «τῶν τύπων τῶν δευτερευόντων ἐπεισοδίων» (σ. 37-63), οἵτινες εἶναι: «α'. οἱ Ἄγγελοι» (σ. 37 - 41), «β'. οἱ Ποιμένες» (σ. 42 - 48), «γ'. οἱ τρεῖς Μάγοι» (σ. 48 - 54), «δ'. τὸ λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ» (σ. 54 - 60) καὶ «ε'. ἡ παρουσία τοῦ Ἰωσήφ» (σ. 60 - 63). Εἰς τὴν τετάρτην παράγραφον τοῦ α' κεφαλαίου, ὁ συγγρ., κατόπιν, παρακολουθεῖ «τὸν ἀνεπτυγμένον κύκλον τῆς Γεννήσεως» (σ. 63 - 75), εἰς τρεῖς ὑποπαραγράφους μεστὰς δευδερκῶν αὐθεντικῶν αἰσθητικῶν θεολογικῶν σκέψεων καὶ ἰσχυρῶς βιβλιογραφικῶς ὑπομνηματισμένας: «α'. τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων» (σ. 64 - 69), «β'. τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν» (σ. 69 - 71), καὶ «γ'. τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων» (σ. 71 - 75). Καί, ἀκολουθεῖ ἡ τελευταία, πέμπτη, παράγραφος τοῦ α' κεφαλαίου, τὴν ὁποίαν πληροῖ, ὁ συγγρ., μὲ πρωτοτύπους προσωπικὰς του κρίσεις, τιμῶσας τὴν ἐπιστημονικὴν ὥριμον διόρασιν καὶ δευδερκειάν του. Πρόκειται περὶ τοῦ συμβολικοῦ τύπου τῆς Γεννήσεως, ὡς «τῆς κεκλεισμένης πύλης» (σ. 75 - 82).

Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ ἀπασχολεῖ τὸν δεξιότητην τεχνοκρίτην συγγραφέα: ἡ «μορφὴ καὶ [τὸ] περιεχόμενον τῶν παραστάσεων τῆς Γεννήσεως» (σ. 83-106). Ἐπιχειρεῖται, δῆλα δὴ, ἐνταῦθα, πρῶτον «εἰδολογικὴ καὶ τεχνικὴ ἑξέτασις» (σ. 83 - 96) τῆς παραστάσεως τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου, ἐνθα, εἰς τρεῖς οὕτως εἰπεῖν ὑποπαραγράφους, ἀξιολογοῦνται ὑπὸ τοῦ ὀρθοτομοῦντος ὀρθοδόξου αἰσθητικοῦ κριτηρίου τοῦ συγγραφέως: «α'. τὰ πρόσωπα καὶ γυνὰ μέρη» (σ. 84 - 91), «β'. τὰ ἐνδύματα» (σ. 91 - 94), καὶ «γ'. τὸ περιβάλλον» (σ. 94 - 96). Δεύτερον, δέ, ἐπιχειρεῖται καὶ καθορίζεται ὁ «χαρακτήρ καὶ [τὸ] περιεχόμενον τῶν παραστάσεων», ἐνθα ὁ αἰσθητικὸς δε-

ξιδὸς κριτικὸς λόγος τοῦ συγγραφέως, περὶ «ἀντιπραγματικῆς εἰκονογραφῆσεως — ἐκφράσεως διὰ τῆς τέχνης τοῦ ὑπερφυσικοῦ γεγονότος καὶ ἀνυψώσεως τῶν πιστῶν εἰς αὐτὸ» (σ. 96 - 103). Τέλος, ἀκολουθοῦν τὰ «συμπεράσματα» (σ. 103 - 104), ἡ διὰ βραχέων, δηλαδὴ, γενικὴ ἀνασκόπησις καὶ ἀνακεφαλαίωσις τῶν κατὰ παραγράφους ἐπὶ μέρους συμπερασμάτων καὶ συναγωγῶν τῶν σελίδων 36, 41, 48, 53, 60, 63 καὶ 75 τοῦ α' κεφαλαίου, ὡς καὶ τῶν ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ λεχθέντων περὶ τῆς ὁρθοδόξου χριστιανικῆς τέχνης ὡς ἀντιπραγματικῆς καὶ ἀντιορθολογιστικῆς ὑπερπροσωπικῆς καὶ ἐξπρεσσιονιστικῆς, ὑπερβατικῆς καὶ διὰ τοῦτο συμβολικῆς (ὄχι φωτογραφικῆς, σελ. 99 καὶ 104) ἐκφράσεως καὶ ἀπεικονίσεως τῆς Γεννήσεως καὶ Θείας Ἐνανθρωπήσεως.

Οὕτω πως, λοιπόν, ὁ συγγρ., ᾧ κοδόμησεν, κατ' ἀμφοτέρω τὰ κεφάλαιά του· ὡς δηλαδὴ οἱ προσηκόντως ἀξιολογηθέντες τοῦ ἀθανάτου τῆς ὁρθοδ. καὶ βυζαντ. τέχνης ἁγιογράφοι, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐν τῷ λειτουργήματι τῆς συγγραφῆς του, οὔσης καὶ ταύτης ἀξιολογικῆς ζωγραφίας τῆς συντηρητικῆς ὁρθοδ. βυζαντ. ζωγραφικῆς δημιουργίας τῶν ἱερῶν ἐκείνων εἰκονογράφων, θεολογῶν ἐξωγράψεν καὶ ζωγραφίζων ἐθεολόγησεν (σ. 100). Εἰς τοῦτο, δέ, καὶ ἔγνωσεν, ποῦ βιβλιογραφικῶς, γενικῶς καὶ εἰδικῶς, ἔδει νὰ ἐπιστηρίζηται. Ὡς «πρόσωπον τηλαυγές», ὑπάρχει, λοιπόν, εἰς τὰς πρόσθεν σελίδας τῆς διατριβῆς τοῦ συγγρ. (σ. 11 - 13), ὁ ἐκλεκτὸς γενικὸς — ὁ εἰδικός, εὐρηται καὶ εἰς τοὺς οἰκείους τῆς μονογραφίας τόπους κατανεμημένος — «βιβλιογραφικός» ἐφοπλισμός, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς δύο αὐτοῦ γραμμὰς καὶ παρατάξεις: τῶν ἀφθίτου κύρους παλαιοχριστιανικῶν πηγῶν (κείμενα, κώδικες εἰκονογραφημένοι)· καὶ τῶν συγχρόνων κατ' ἐκλογὴν βοηθημάτων (συγγράμματα, περιοδικά). Οἱ δεκατρεῖς, τέλος, ὁλοσέλιδοι «πίνακες» (σ. 17), μετ' αἰσθητικῆς θεολογικῆς ἐπαΐουσης δυνάμεως καὶ διακρίσεως ἐπιστρατευθέντες ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκ τῶν κυριωτέρων κέντρων καὶ μνημείων τῆς χριστ. βυζαντ. τέχνης τῆς Ἑλλάδος, ἡγουμένου πάντοτε τοῦ βυζαντινωτάτου Δαφνίου, διακοσμοῦν βυζαντινοχαρίτως τὰς σελίδας 19, 27, 33, 39, 43, 49, 57, 65, 73, 79, 87, 97 καὶ 105 τῆς ἀνὰ χεῖρας συγγραφῆς τοῦ κ. Καλοκύρη, καὶ προσφέρονται εἰς τοὺς προσεχτικοὺς ἀναγνώστας πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ κατοπτρισμὸν τῶν βασίμων πορισμάτων τοῦ «οὐ μισοῦντος τὸ φῶς» συγγραφέως καὶ συλλογέως των.

Φῶς ἱλαρόν, τρώντι, καὶ ἡ αἰσιοδοξία τοῦ συγγραφέως εἰς τὰς σελίδας ἰδίως 38 καὶ 89, ἐνθα ἡ σεμνὴ ὑπόσχεσις αὐτοῦ, περὶ ἐπιστημονικῆς ἐπασχολήσεώς του μὲ τὰς ἑκατοντάδας τῶν ναῶν, ἀθανάτων μνημείων τῆς διαιωνίου ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας, τῆς Κρήτης· ἐργασίας, ἀνεκδότου εἰσέτι, ἡ ὁποία θέλει προαγάγει παρ' ἡμῖν αἰσθητικῶς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης. Ὡς ἐπ' ἴσης καὶ ἡ αἰσιοδοξία του (σελ. 100,), ὅτι ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη κέκτεται διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀφθι-

τον ἀναγεννητικὴν ζωτικότητα, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν δὲν ἔπαυσεν, οὔτε θὰ παύσῃ ποτὲ γὰ ἀκμάζη, νὰ ἀναγεννᾶται. Ἡ δὲ πολλαχού τῆς διατριβῆς διαφαινομένη, καὶ τι τὸ οὐσιῶδες ἔχουσα νὰ εἴπῃ, πρωτοτυπία τοῦ συγγραφέως, κορυφοῦται βεβαίως εἰς τὰς σελίδας 75 - 82, ἐνθα οὗτος δι' ἐπιχειρημάτων οἷχί εἰκαταφρονήτων καταδεικνύει, ὅτι ἡ «κεκλεισμένη πύλη» εἶναι αὐτόχρομα παλαιοχριστιανικὴ παράστασις καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως· ἐνίστε δὲ μόνον τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως.

Εἰς πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, τὶ τὸ ἐπουσιῶδες βεβαίως, εἰς τὸ τέλος τοῦ καθ' ὅλα τὰ οὐσιώδη ἐξαιρέτου πονήματος, ἀσφαλῶς πάντως θ' ἀνεμένετο, ἰδίως ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην τὸν μέσης μνήμης καὶ εἰδικευτικῆς καταρτίσεως, τὸν συνήθως φιλοτίμως καὶ φιλομαθῶς ἐφιέμενον μιᾷ μετ' εὐρετηριακῆς ταχύτητος ἀναψηλαφήσεως τοῦ κειμένου τῆς συγγραφῆς,

ΜΙΧ. Γ. ΠΟΥΡΙΚΑΣ